

**Az áldozatállítás mechanizmusa és az istenkép
méregtelenítése René Girard elméletében**

Jelige: GSH-742

Lezárás dátuma: 2025. 01. 07.

Az áldozatállítás mechanizmusa és az istenkép méregtelenítése René Girard elméletében

Bevezetés

Az OTDK dolgozatomban a keresztény tanítás egyik legkardinálisabb kérdésének magyarázatára vállalkozom. Két kiváló gondolkodó elméletének mentén szeretném a kifejtési érveimet, s válaszokat adni azokra a kérdésekre, amelyek úgy vélem mind a mai napig formálják és alakítják emberi valóságunkat.

A dolgozatomban René Girard francia-amerikai irodalomtörténész és antropológus elméletén keresztül szeretném megvilágítani mindennek a pontos meghatározását. Ahhoz pedig, hogy a dolgozat végére dogmatikai szempontból is kézzelfogható válaszokat kapjunk Raymund Schwager, az innsbrucki teológia kar egykori dogmatika professzorának elméletével, a dramatikus teológia megközelítésével kívánok válaszokat adni és konklúzióra jutni.

Amikor antropológiai vagy dogmatikai felvetésekről, elméletekről beszélünk, hajlamosak vagyunk egyből elvont és távoli jelenségekre asszociálni.

Viszont a kérdéskör, amiről szó van, nem pusztán egy íróasztali téma, hanem emberek milliárdjait érintő kőkemény valóság. Akárhonnan nézzük vitathatatlan és megkérdőjelezhetetlen tézis, hogy a kereszténység a feje tetejére állította a világot. Az Isten, aki eljön közénk, látható, fogható és tapintható valóság lesz, egyszer s mindenkorra megváltoztat majd mindent.

De milyen kérdéseket vet fel mindez bennünk?

Összetudjuk-e vetni az újszövetségi, különösen is a Jánosi teológia „Isten szeret” gondolatmenetét az ószövetség erőszakos, pusztító világképével?

Hogy lehet az, hogy a mai kort minden korábbinál jobban foglalkoztatják az áldozatok?

Hogyan válaszol Isten a mimetikus vágyakozás drámájára sőt megköveteli-e saját Fiának a feláldozását?

Mi történik, ha Jézus életútját drámaként értelmezzük?

S végül hogyan tud az Egyház segíteni abban, hogy kitörjünk az áldozatok hálójából, hogy kilépjünk a bűnbakmechanizmus erőszakos logikájából?

A dolgozatomban ezekre a kérdésekre keresek választ, s a végére egy olyan koherens értelmezést szeretnék adni, amely segít megérteni a kereszténység legmélyebb tartalmait.

René Girard

René Girard, francia tudós, a mimetikus elmélet, a bűnbakmechanizmus és a Bibliamagyarázat megfogalmazásával olyan rendkívüli antropológiát alkotott meg, amely kora egyik legmeghatározóbb gondolkodójává tette őt. Az antropológia, szociológia, filozófia, pszichológia és a teológia területén is rendkívülit alkotott s aki nyugdíjba vonulásáig több egyetemen is tanított. A társadalomtudomány új Darwinjaként is emlegették, akinek kultúrantropológiája “egyetlen intuícióra” megy vissza.

Munkássága során olyan rendkívüli kérdésekkel foglalkozott, minthogy mi a társadalom összetartója vagy éppen szétesésének okozója, valamint, hogy milyen szerepet játszik a vallás mindezekben a folyamatokban.¹

Girard az erőszak problematikájának elemzése felé orientálta a vágy mimetikus természetének felfedezését. Úgy vélte, hogy az utánzásban rejlik a mimetikus antropológia kulcsfogalma, az empátiát, az együttműködési hajlamot, de az emberek rendkívüli tanulási képességét is ez magyarázza. Másik oldalon ott rejlik azonban árnyoldala is, a rivalizálás, amely megfelelő kontroll hiányában agresszióhoz vezet, mimetikus természete révén pedig az egész közösséget érintő diffúz erőszak rémképével fenyeget. Fontos azonban megemlíteni, hogy ezáltal jelentős hatást gyakorol az emberi közösségek szerveződésére is.

Úgy véli, hogy a rivalizálás az emberi konfliktusok gyökere, hiszen arra vágyakozunk, amire mások is vágyakoznak s ha ez a birtoklás közösen nem lehetséges, a pusztító rivalizálás konfliktusba, sőt akár erőszakba fordulhat át.²

Továbbvezeti okfejtését s kidolgozza második meghatározó hipotézisét, amelyben kifejti a bűnbakmechanizmus elméletét. Azt mondja ugyanis, hogy az emberi kultúrák kezdetekor az erőszakot az áldozatállítás mechanizmusa révén tudták csak meggátolni, ennek következtében pedig az erőszak egy spontán kiválasztott személyre (áldozatra) irányult. A gyilkosság következtében az agresszív indulatok szublimálódtak, újra összekovácsolva ezzel a

¹Tóth Péter, “Ember, erőszak, vallás – René Girard mimetikus elmélete”, *Metszet és perspektíva Tanulmányok az alkalmazott valláskutatás területéről*, 5., 248.

[\(PDF\) Ember, erőszak, vallás - René Girard mimetikus elmélete | Péter Tóth and Réka Szilárdi - Academia.edu](#)

² René Girard, “Mert szükség, hogy megbotránkozások essenek”, *Vigilia*, 2007/6, 465.

közösséget. Ennek tudatos alkalmazása idővel rutinizálódott, az áldozatállítás gyakorlatként pedig megteremtette a vallás és kultúra alapjait.³

Girard egy tágabb jelentést tulajdonít, a mimézis szűkebb értelemben vett kifejezésére. Másokon való tájékozódásnak, tükörreakciónak értelmezi, amely szimmetrikus viszonyrendszerre utal, ez pedig lehetővé teszi a társas létet, életre hívja a kommunikációt. Ebből következik az emberek egymásra utaltsága, amelynek okán mimetikusan érzékennyé válnak, ez sok esetben pedig konfliktushoz, rivalizáláshoz vezet.⁴

A mimézis, görög kifejezést azért használja, mert ezáltal szeretné kifejezni azt, hogy nem szándékolt, tudatos utánzásról van szó, sokkal inkább egy olyan viszonyról, amely mélyebben struktúrálja az emberi együttélést.

Áldozatok hálójában, avagy a mai kor áldozat kérdése

“Néhány katedrális orrmezőjén hatalmas angyal látható mérleggel a kezében. Az örökkévalóság számára méri a lelkeket. Ha a modern művészet nem mondott volna le a világot vezérlő eszmék kifejezéséről, akkor újra a lélek mérés régi témájához nyúlna, s az áldozatok mérlegre tételét ábrázoló eme jelenetet vésnénk képviselőházaink, egyetemeink, könyvkiadóink homlokzatára.”⁵

Ha az egész nem is több pusztá színjátéknál, társadalmunkat minden korábbinál jobban foglalkoztatják az áldozatok.

A jelenség amelyről beszélünk, előzmény nélküli, hiszen nincs egyetlen olyan kor, egyetlen olyan társadalom, amely ekkora jelentőséget tulajdonítana az áldozatoknak. “Egy nagyszabású antropológiai premier szereplői s egyben nézői vagyunk.”⁶

Ha a világtörténelem összes zezzugát átkutatjuk sem találunk olyan példát, amely hasonlítana arra a megkülönböztetett figyelmre, amelyet a modern kor az áldozatok iránt tanúsít. Sohasem törődtek azzal a számtalan emberrel, akiket isteneiknek, a haza szolgálatára vagy a hatalmas vagy kevésbé hatalmas hódítók becsvágyainak szolgálatában áldoztak fel.

³ Tóth, “Ember, 249.

⁴ Tóth, “Ember, 250.

⁵ René Girard, Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből, a kereszténység kritikai apológiája, Atlantisz, 2013, 195.

⁶ Girard, Látám a sátánt, 195.

Ha találkozánk egy a történelmünkkel nem tisztában lévő személlyel, akár egy földönkívülivel, valószínűleg azt gondolná, hogy valaha a régmúltban létezett valaki, egy nálunk magasabb rendű, az elesettek szenvedései iránt több együttérzést tanúsító társadalom, amely kitörölhetetlen jegyet hagyott az emberiség történelmében, s “amely körül mint álló csillag körül forognak az áldozatok sorsa felett gyötrő gondolataink.”⁷ Soha nem létezett azonban ez az eszményi társadalom.⁸

Az erőszakmentes társadalom egyértelműen Jézus prédikációjából eredeztethető, amelyben Isten országának eljövetelét hirdeti. Ereje a kereszténység háttérbeszorulásával nemhogy csökken, hanem egyre inkább csak nő.

Erre az ellentmondásra nem nehéz magyarázatot találnunk, hiszen a rivalizáló túllicitálások és a mimetikus versengések ellentmondásos tétjévé vált az áldozatok iránti felelősségtudat.

S az áldozatok közül is csupán azok érdekeseek, akikre rámutatva elítélhetjük a többieket.

Napjaink társadalma pedig folyamatosan áldozatokat vagdos a másik fejébe.

A végeredmény pedig, ami már Krisztus szájából elhangzott, s ami első ízben ezen felelősségtudat nyomán rajzolódik ki:

*“E nemzedéknek számot kell majd adnia minden próféta véréből, amelyet a világ kezdetétől, Ábel véréből egészen az oltár és a templom között megölt Zakariás véréig kiontottak. Igenis, mondom nektek, számot kell adnia ennek a nemzedéknek.”*⁹

Mióta létrejött az áldozatok mérlesekése, tekintsünk rá a mérleg azon oldalára, ahol az eredmények konkrétan láthatóak. A kora középkor óta kialakult legfontosabb intézmények a közjog, a magánjog, a büntetőjog, a joggyakorlat mind ugyanabba az irányba fejlődnek. Ezeknek a kezdetben lassú és fokozatos változásoknak az üteme idővel felgyorsult és fontos és pozitív lépést jelent az áldozatok nagyobb védelme felé. Egyre nagyobb hangsúlyt fektetünk a nyomor leküzdésére, az elmaradottak felzárkóztatására, a fogyatékosok védelmére, valamint egyetemessé válik az orvosi ellátás. Számos nagyszerű változás következett be társadalmunkban, amely felkarolta az elesetteket, s ami kiáll az áldozatok jogai mellett. Napról napra újabb és újabb határokat lépünk át. Ha a földünk egy pontját

⁷ Girard, Látám a sátánt, 196.

⁸ Girard, Látám a sátánt, 195-196.

⁹ Lk 11, 50-51

katasztrófa sújtja, a nem érintett nemzetek segítséget küldenek, részt vesznek a mentési munkálatokban, adományoznak, jótékonykodnak.

Sok esetben kérdés, hogy jelképes segítségről, vagy valóságos gesztusokról van szó.

Létezett-e valaha a világnak egy olyan pontja is, ahol az áldozatok iránt mutatott segítség presztízskérdés lett volna?

Ez a felelősségtudat az idők során minden korábbinál jobb társadalmat hozott létre.

*“Az emberi jogok lényege annak tudatosításában rejlik, hogy bármilyen ember vagy embercsoport válhat “bűnbakká” saját közössége számára. Az emberi jogok hangsúlyozása azt jelenti, hogy igyekszünk megelőzni és kontrollálni az ellenőrizhetetlen mimetikus indulatfellángolásokat.”*¹⁰

Homályos sejtelmünk azért van arról, hogy valóban bármilyen közösség üldözheti tagjait, akár azzal, hogy hirtelen ellenefordul, lényegében bármilyen ürüggyel, akár úgy, hogy olyan állandó alapokon szerveződik (és ez a gyakoribb eset), melyek egyeseket, másokkal szemben előnyben részesítenek.

Minden konfliktusnak megvan a maga problematikája, hiszen minden fél a saját szemszögén keresztül szemléli az eseményeket és értelmezi az ellentéteket. Általa pedig természetesen mindig a saját tevékenységét és oldalát látja igazoltnak és igazságosnak.

Egy-egy személy esetében is nagyon nehéz közös nevezőre jutni, nemhogy akkor, mikor konkrét népek állnak szemben egymással, s ez minél tovább tart, a felek annál nehezebben tudnak felülemelkedni rajta. Mindenki gonosznak érzékeli tehát az ellenfelet, s úgy véli saját népének rengeteget kell szenvednie.

Fontos szerepet játszik tehát az áldozat státusza körüli viselkedés.

Az Izrael-Palesztin, de akár az Orosz-Ukrán konfliktus is ennek a “kölcsonösen torz észlelésnek a tragikus példája”. Aki az egyik oldal követőivel ért egyet, az az ő politikájuk iránt nagyobb megértést fog tanúsítani, ellenben a másik oldal “követőivel”, akik előtt szintén egy igazságtalanságul szenvedő nép képe fog körvonalazódni.

Számos alkalom adódott már, hogy mindegyik fél megerősítve érezze magát saját állásfoglalásában, hiszen a konfliktus már régóta elhúzódik.¹¹

¹⁰ Girard, Látám a sátánt, 202.

¹¹ Raymund Schwager: “Izrael és Palesztina” *Távlatok*, 2003/60

Ez az Isten igéje! Ez az Isten igéje? Erőszak a Szentírásban

Nagyon érdekes megfigyelni e perspektíva szempontjából a Szentírásban megjelenő erőszak kérdését. Girard egy olyan kultúrtörténeti fordulatot lát itt, amelyben világosan kimutatja, hogy az emberi kultúrákban valójában, a Biblia az, ahol elsőként jelenik meg az erőszak kritikája. Ez adja számára a Szentírás különlegességét az elmélet szempontjából. Az Isten, akit látunk az áldozatok oldalán áll, ennek a legnagyobb kicsúcsosodása Jézus Krisztus kereszthalála, a szó legteljesebb értelmében vett áldozat.

Most pedig vegyük sorba hogyan vonul mindez végig a Szentíráson s hogyan tekintsünk mindezekre a girardi elmélet szemszögén keresztül!

Ószövetség, erőszak, monoteizmus

A Kivonulás könyvétől kezdve igen nagy hangsúlyt kap az erőszak a Szentírás könyveiben, amely nem csupán az emberek cselekedeteként, hanem Isten megkívánt akarataként van jelen. Lépten nyomon találkozhatunk vele, példaként vehetjük József könyvét is, aki a honfoglalás során kardélre hány mindenkit.

“Azt mondta ekkor az Úr Józsuénak: »Ne félj tőlük: mert holnap, ugyanezen órában mindannyiukat odavetem Izrael színe elé, és megsebesítitek őket: lovaik inát azonban majd vágd el, szekereiket pedig égesd el a tűzben.« Erre József az egész sereggel együtt váratlanul odament ellenük a Merom vizéhez, s rájuk rontott. Ekkor az Úr Izrael kezébe adta őket és ők megverték és kergették őket egészen a Nagy-Szidonig és Miszrefót vizéig és Micpe mezejéig, amely attól keletre van. Úgy megverte valamennyit, hogy senki sem maradt életben.”¹²

Lámech bosszúdala is hangsúlyosan szemlélteti az erőszak fokozódását a Bibliában: „Leütöttem egy embert sebemért, egy ifjút sebhelyemért. Ha Kaint hétszer bosszulják meg, Lámechet hetvenhétszer.”¹³

Amikor egy vallás szent könyveiben gyakran találkozunk az erőszakkal, ösztönösen juthatunk arra a következtetésre, hogy az Ószövetség választott népnek monoteista vallása

¹² József 11, 6-8

¹³ Ter 4,23-24

erőszakkal átítatott.¹⁴ Noha Isten sugalmazása jelen van a Szentírásban, fontos alaposabban szemügyre vennünk, hogy a szerző saját korának s kultúrájának szemüvegén keresztül, a kor irodalmi műfajainak segítségével fogalmazza meg mondanivalóját.¹⁵

A Szentírás sajátosságai közé sorolható, hogy objektív módon írja le mimetikus agresszió *mindenki egy ellen* mechanizmusát, amely azért is annyira különleges, mivel egy olyan világban teszi mindezt, amelyben még csak mítoszok léteznek. Noha az erőszak mindkettő világában éppúgy jelen van, a Biblia az imént említett jelenségekre adott saját értelmezése révén lép ki a mítosz köréből.¹⁶

Fontos megfigyelnünk mennyire jelentős a kánon jelenlegi formája az erőszak szempontjából is. Az őstörténetben az emberek közti összhang felbomlásának egyik első cselekménye Káin és Ábel története, a testvérgyilkosság.

Az erőszak, a bűn, az Istentől való elfordulás következménye. Egyértelmű gondolatot jelez a bibliai kánon ezen normatív sorrendje, hiszen mindaz ami később következik, már ennek tükrében értelmezendő. A bűnbeesésben megromlik Isten s az ember; ember és ember; ember és a világgal való kapcsolat is, az erőszak tehát a teremtés egészét veszélyezteti.¹⁷

Áldozati szerep-archaikus áldozati vallások

Az evangéliumoknak hála az összes rituális kultuszban világosan rámutathatunk, a mimetikus ciklusra, amelynek ápolása lényegében, az archaikus kultúrák fenntartója. Az áldozatállító mechanizmusok s az őket ismétlődően reprodukáló áldozatkultuszok is ennek eszközei.

Minden áldozatbemutató társadalom mutatott be olyan rítusokat, amelyek nem a hagyományos liturgikus naptárhoz igazodtak. Ilyen rögtönzött pharmakosz-rítus a koldus megköveztetése is.¹⁸

¹⁴ Dr. Tamás Roland, *Homo concupiscens – az ember az üdvtörténet zárandokútján*, in Puskás Attila – Perendy László: *Az ember krízise. Vágyódás és megkísértés között*, Szent István Társulat, Budapest, 2013, 183.

¹⁵ DEI VERBUM, A II. Vatikáni Zsinat DEI VERBUM kezdetű dogmatikus konstitúciója az isteni kinyilatkoztatásról, 12.

¹⁶ Girard, *Látám a sátánt*, 144.

¹⁷ Norbert Lohfink, „Erőszak és monoteizmus az Ószövetség példája lapján”, *Mérleg* 2003/4

¹⁸ René Girard, *Látám a sátánt*, 98.

Az etnológusok megkérdezték egyes népcsoportok tagjait, ahol még valamelyest jelen voltak az áldozati rítusok, hogy miért ragaszkodnak ezekhez a szokásokhoz. Minden esetben ugyanazt a két választ kapták. Egyrészt az istenek kedvében szerettek volna járni, másrészt a közösség rendjének helyreállítására és stabilizálására törekedtek.¹⁹

Salamoni ítélet és az Újszövetség propriuma a mimetikus elmélet fényében

A kultúrantropológus számára igen hangsúlyos a mimetikus elmélet szempontjából a salamoni ítélet átgondolása is. Az áldozat témájára vonatkozó reflexiója kezdettől fogva ebből a hihetetlenül gazdag szövegből táplálkozott.²⁰

A kinyilatkoztatás propriumát Girard az archaikus vallások áldozati kérdésében találja meg. Úgy véli, amennyiben ezt kihagynánk az áldozat differenciálatlan fogalma miatt a modern valláskritika igazat nyerne, azon állításában, amely a kereszténységben a mítoszok további változatát látja, s ahol valóban az istenség követeli az áldozatot.

A Salamoni bölcsesség a hagyományos olvasat kulcsfogalma, Girard azonban másra fókuszál. A jó szajha magatartásából indul ki, amely válaszokat adhat a keresztény áldozat helyes meghatározásához. Párhuzamba hozza a kereszthalállal, hiszen ahogy Krisztus meghal azért, hogy az ember kiléphessen a véres áldozatok világából, úgy a valódi anya is lemond arról, ami számára a világon a legfontosabb, a gyermeke. A keresztény értelemben vett áldozatot választja, azért, hogy gyermeke tovább élhessen, a kockázatot vállalva kiteszi magát a király esetleges büntető ítéletének.²¹

Mind a salamoni ítélet, mint a passió rámutat arra, hogy nem tudunk lemondani az első értelemben vett áldozatról anélkül, hogy kockázatot ne vállalnánk. Ez a második értelemben vett áldozat tehát amely Krisztus áldozatát is jelenti. „A kezdeményezés az Ószövetségé, de az Újszövetség viszi végig, méghozzá döntő, végleges módon.”²² Az, hogy mindez Jézus passiójában csúcsosodik ki, nem von le semmit a Szentírás első felének érdeméből.

Hogy tekinthetünk tehát a mimetikus elmélet szemszögén keresztül az újszövetségi Szentírás valódi propriumára?

¹⁹ René Girard, *Látám a sátánt*, 99.

²⁰ Dr. Tamás Roland, *Tremendum vagy fascinosum? A vallás mint a kultúra alapja* René Girard mimetikus elméletében, *Sapientiana* (2018/1), 26.

²¹ Tamás, *Tremendum*, 26.

²² René Girard, *A bűnbak*, Gondolat, 2014, 175.

Girard meglátása abban különbözik annyira mindezekről, hogy Jézus utánzását tartja a mimetikus elmélet pozitív megvalósulásának, akinek, célja, hogy a lehető legteljesebb módon hasonlítson Istenhez, ösztönözve minket arra, hogy kövessük őt abban a mimézisben, amely maximálisan az Atyára irányul.²³

Fontos tisztáznunk azt a szentháromságtan szempontjából is lényeges tényt, miszerint Jézus pusztán olyan akar lenni, mint az Atya, sosem akar a helyébe lépni, nem akarja átvenni szerepét. Éppen ez az az indok, amely rámutat arra, hogy ebben az utánzásban nincs sem erőszak, sem pedig rivalizálás.²⁴

Jézus, mint bűnbak

Girard úgy véli, az archaikus vallás a mimézisből eredő erőszakban gyökerezik. Mivel ez pedig előidézi a bűnbak mechanizmust, az embereket áldozatokra és üldözőkre osztja szét. A mítoszok mindig az üldöző perspektívájából közelítik meg az eseményeket, ellenben a Bibliával, amely olyan elbeszéléseket is tartalmaz, amik az áldozat nézőpontjából írják le a történetet, anélkül, hogy bosszút vagy haragot táplálnának. Girard éppen ezért a zsidó-keresztény hagyományban, azon belül is az Újszövetségben találja meg az erőszak problémájának teljes megoldását. A szó legteljesebb értelmében vett bűnbakot, Krisztust jelzi előre minden ószövetségi áldozat (Ábel, Jób, Úr szolgája), akit igazságtalanul üldöztek.

Az emberek a Kinyilatkoztató ellen fordulnak, aki elvette tőlük a szakralizált erőszakot szavai és tettei által. Jézus mindig végsőkéig menő erőszakmentességgel válaszol, ezért is mondhatjuk ki tehát, hogy nem véletlen került a bűnbak szerepébe. Törvényszerűen vált áldozattá egy olyan kultúrában, amely az erőszakban gyökerezett.²⁵

²³ René Girard, Láttam a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből, 28.

²⁴ Dr. Tamás Roland, Tremendum vagy fascinosum? A vallás mint a kultúra alapja René Girard mimetikus elméletében, Sapiientiana 11 (2018/1), 27.

²⁵ Dr. Tamás Roland, "Extra media nulla salus? - Isten országa és a tömegkommunikációs társadalom", *Teológia - Hittudományi Folyóirat* 41.2007 / 1-2. szám, 79.

Teológia - Hittudományi Folyóirat 41. (2007) | Könyvtár | Hungaricana

Hogyan olvashatjuk ennek fényében az Evangéliumokat? Az istenkép méregtelenítése

A Szentírást olvasva láthatjuk tehát, hogy megannyi bűnbak feláldozása után fokozatosan eljutunk az emberiség első erőszakos cselekményétől, a testvérgyilkosságtól, az istengyilkossáig.

Az istenkép méregtelenítése kapcsán felmerül az a kérdés: Hogyan válaszol Isten a mimetikus vágyakozás drámájára? Noha a méreg és az ellenszer logikáját maga Isten is felhasználja, nem akar sem rituális áldozatot, sem pedig bűnbakot követelni.²⁶

Ha az Újszövetségi Szentírás erőszak és méreg ellenszer problémáját vesszük górcső alá, a gyilkos szőlőmunkások és megfeszített Ige történetének összehasonlításával közelebb kerülhetünk az igazsághoz. A Márk evangélium tizenkettedik fejezetében található példabeszédet²⁷ olvasva egyértelmű különbséget vélhetünk felfedezni a két történet között. A mimetikus krízis mindkét történetben vitathatatlanul jelen van.

Mi is az ami annyira elhatárolja a kettőt egymástól?

A Márk evangélium gyilkos szőlőmunkásairól szóló példabeszédben, a gyilkos bérlők, először a szolgák ellen lépnek fel agresszióval, majd az örökség vágyától vezérelve, a szőlő tulajdonosának Fiát is képesek megölni. Az ellentét itt rajzolódhat ki előttünk a két történet között. Az atya, a fia meggyilkolására egyértelműen leszámolással, bosszúval válaszol.

A megtestesült Ige meggyilkolására Isten teljesen másképp reagál, Fia feltámasztásával a megbocsátás és a béke üzenetét küldi el. Ebben lesz igazán úttörő a gondolat, hiszen ellenkező logikát követ, jól szemlélteti, hogy mit tesz az Atya egy olyan helyzetben ahol az ellenszer logikája kudarcot vallott.²⁸

²⁶ József Niewiadomski, "Vallás és erőszak, A kinyilatkoztatás válasza az erőszakra problémájára", ford.: Dr. Tamás Roland. Vigilia. 2007/6, 428.

²⁷ Márk 12, 1-12

²⁸ Kocsis Imre, "Vallás és erőszak, Jézus és az erőszak", Vigilia. 2007/6, 431.

Raymund Schwager

Az erőszak és a vallás összefonódása a szekularizált kultúra egyik kedvenc témája. Kellő teológiai hermeneutika híján pedig aligha tudunk megfelelő választ megfogalmazni a kereszténységet is érő vádakra. Ebben a fejezetben az innsbrucki dramatikus teológia segítségével kívánok eljutni egy megfelelő hermeneutikához, válaszokat adva a dolgozat kérdésfelvetésire.

Raymund Schwager svájci jezsuita, teológus, az innsbrucki teológiai kar egykori dogmatikaprofesszora, akinek fő kutatási területe az egyház önazonossága a modern (médiák által strukturált) világkultúrában, a teológia kérdéseinek újraértelmezése az innsbrucki "Dramatikus teológia" munkacsoport keretében.²⁹

Már disszertációjának címe is "Das dramatische Kirchenverständnis bei Ignatius von Loyola". A Girard által kidolgozott bűnbakmechanizmust és mimetikus elméletet Schwager teológiai szinten vezette tovább a dramatikus teológiai megközelítésével. Fő műve is erről tanúskodik: *"Jézus az üdvösség drámájában. Egy biblikus megváltástan alapjai"*.

Miről is van szó Schwager kapcsán?

Eddig azt néztük meg, hogy mit mond az erőszak leleplezéséről a kultúrantropológus René Girard. Pillantsunk rá most mindezeknek a teológiai alkalmazására, amelyet Raymund Schwager zseniális elméletében dolgoz ki.

Alapvetően, ha megnézzük Girardnak kultúrantropológusként a kérdése általában véve az erőszak, míg Schwagernek teológusként konkrétan az a kérdése, hogy az Istenben van-e erőszak?

A Szentírást olvasó óvatlan olvasó könnyen arra következtetésre juthat, hogy valójában igen, a Szentírás telis tele van erőszakos cselekményekkel, ergo az az Isten, aki itt megjelenik a keresztények pusztító és büntető istene. Elég csak az ószövetségi Szentírás könyveibe belelapoznunk, vagy éppen Jézus kereszthalálát górcső alá vennünk.

Látszólag arról van szó, hogy az Atya, aki itt megjelenik elvárja mi több meg is követeli a véres áldozatot, saját Fiának a feláldozását.

²⁹ Niewiadomski, "Vallás", 423.

Mindez nem egy lehetetlen felvetés, hiszen a hagyományos gondolkodás nagyon sokáig úgy vélekedett, hogy Jézus áldozatára azért volt szükség, mivel az Atya nélkül nem tudott volna megbocsátani nekünk.

Erre hoz válaszként Schwager egy olyan koherens értelmezést, amely a dramatikus modellből indul ki.

Mi történik tehát, ha Jézus életútját drámaként értelmezzük?

A végső választ ez adja meg! Hogyan tudunk egy olyan teológiai képet megalkotni Jézusról és a tevékenységéről, hogy abban ne legyen benne az erőszak.

Jézus drámája: A méregmentes Isten

Az erőszak problémája nincs megoldva pusztán annak felmutatásával, hogy nem hozható összefüggésbe az erőszakkal. A tény, hogy Isten erőszakmentes még nem enged minket arra a következtetésre, hogy az ember is képes ugyanígy cselekedni.

Jézus a tiszta szeretet Istenét hirdeti, aki felkelti napját jókra és gonoszokra, esőt ad igazaknak és bűnösöknek, akitől idegen az ellenségek elpusztításának apokaliptikus képe. A kitaszítottak integrálására ösztönöz, az ahogy Jézus a betegekhez, gyengékhez, bűnösökhöz, kirekesztettekhez fordul, indirekt módon lehetetleníti el az erőszakot mederben tartó struktúrát, amely által új életrendet mutat be. Középpontjában a feltétel nélkül megbocsátó Isten áll, aki nem erőszakkal vet gátat az erőszaknak.³⁰ Nem a pharmakon mintáját követi tehát, amely azt állítja, hogy az ellenszernek mindenképp kell tartalmaznia minimális mennyiségű mérget. A jézusi istenkép tehát “méregmentes”!

Gyakran a különbség a vágyakozás szempontjából, a társadalmi normák megszilárdultságára vezethető vissza, hiszen amíg az emberek nem készek a diffúz erőszakot gyökerében orvosolni, addig hosszútávon az emberiség nem lesz képes lemondani a bűnbakmechanizmus erőszakgátló logikájáról.³¹

Valójában túllépi az apokalipszis logikáját, ami Jézus drámájában történik. Az emberek a Kinyilatkoztató ellen fordulnak, aki elvette tőlük a szakralizált erőszakot szavai és tettei által.

³⁰ Niewiadomski, “Vallás”, 428.

³¹ Niewiadomski, “Vallás”, 429.

A kereszten sűrűsödik össze az erőszak megtapasztalása Jézus drámájában, a dogmatikai hagyomány joggal értelmezi tehát az erőszak tetőpontjaként.

“Krisztus halála és az áldozati eszméjének kritikája”

Schwager kiegyensúlyozott választ ad olyan problémákra, amelyekre korábban nem sokan vállalkoztak. Egyik tanulmányában egy olyan rendkívüli teológiai szöveget olvashatunk, amelyben a szerző az istenkép erőszaktól való megtisztítására vállalkozik.³² Hogyan lehet az istenképet úgy kifejtetni, hogy az mentes legyen az erőszaktól? Mint ahogyan azt korábban is láthattuk, Schwager számára ez a legfontosabb célkitűzés.

Több szempontból vizsgálta, hogy Isten igazságossága megköveteli-e saját Fiának feláldozását?

Hiszen a keresztények több évszázadon keresztül úgy gondolták, Istent csak saját Fia feláldozása engesztelte ki.

Hogyan lehet összeegyeztetni ezt az irgalmas Isten képével?

Az archaikus, vagyis a központi államhatalom nélküli társadalmak áldozatait egy bűnbak leplezett kítaszításaként értelmezi. Az áldozati szertartásoknak annyiban értékes szerepük volt, hogy hozzájárultak az emberi társadalomban a nyugalom helyreállításához, azonban kollektív öncsalásra alapultak.³³

Schwager és Girard szerint is a rejtett áldozati mechanizmus csupán egyetlen helyen válik teljesen nyilvánvalóvá, Jézus Krisztus sorsában.

Az evangélium nem sakrificiális értelmezését javasolják, s úgy vélik minden olyan értelmezés, amely áldozativallásnak tekinti a kereszténységet, visszaesés a pogány képzetek szintjére.

Az a tény, amelyet Schwager konstatál rendkívüli.

Jelenleg egy olyan fordulatnak lehetünk tanúi, amelyben egyre több teológus történetkritikai exegézis alapján megkérdőjelezi az áldozati magyarázatot. A történetkritikai exegézis

³² Raymund Schwager, “Krisztus halála és az áldozati eszméjének kritikája”, *Távlatok* 1988/1

³³ Schwager, “Krisztus”, 25.

tekintélyes képviselői fordultak szembe Jézus halálának hagyományos teológiai értelmezésével.

Az újszövetségi iratokban a szótériológiának (üdvösségtannak) két formáját különböztetik meg:

Az eszkatologikus szótériológia az, amitől meg kell különböztetnünk azt a megváltást, amely szerint az emberek csak Jézus engesztelő kereszthalála által nyerik el bűneik bocsánatát.

Nem kötjük tehát a bűnbocsánatot Jézus keresztjéhez, hiszen a nyilvános működésben valójában sehol nem beszél arról, hogy az Atya csupán akkor fog megbocsátani, ha ő feláldozza magát.

Szó sincs erről, Jézus egyszerűen meghirdeti az Isten irgalmát. A páli szótériológia ezzel szemben, ami a kereszt központi jelentőségét hangsúlyozza.³⁴

Az Újszövetségben tehát látszólag két gondolkodás áll szemben egymással.

Egyrészt, az eszkatologikus, amelyben Jézus már nyilvános működése során meghirdeti a bűnbocsánatot, szemben ezzel a páli gondolkodás, amely azt hangsúlyozza, hogy Isten a kereszt miatt bocsát meg. Jól tanúskodik erről néhány igevers a páli levelekből:

Róm 3, 25 *“Akit Isten rendelt vére által történő engesztelésül, a hit révén, hogy így kimutassa a maga igazvoltát, miután eltűrte az előző idő bűneit.”*³⁵

2 Kor 5, 18-19 *“Mindez pedig Istentől van, aki Krisztus által megbékéltetett minket önmagával, és nekünk adta a megbékélés szolgálatát. Mert Isten volt az, aki Krisztusban megbékéltette magával a világot, úgy, hogy nem számította be bűneinket, és ránk bízta a békéltetés igéjét.”*

Hogyan egyeztessük össze ezt a két gondolkodást?

Napjaink történet kritikai exegézise meglehetősen egyöntetűen állítja, hogy Jézus húsvét előtt nyilvánosan nem az utóbbi megváltást, hanem eszkatologikus szótériológiát hirdetett.

Heinz Schürmann hozza elsőként fogalmi szinten a két szótériológia közti különbséget, amely úgy vélem jól szemlélteti a kérdés magyarázatát.

³⁴ Schwager, “Krisztus”, 26.

³⁵ Róm 3, 25

“Már magukban az újszövetségi írásokban is az üdvösség két különböző megjelenését láthatjuk, amelyek első pillantásra nagyon is eltérnek egymástól. Az egyik azt mondja (a mi megfogalmazásunk szerint) az a keresztény, aki hittel bízik abban, hogy Jézus értem (és az egész emberiségért) elszenvedte a helyettesítő engesztelő halált) amikor a kereszten engedelmesen odaadta magát az Atyának és feláldozta magát (sztaurologikus szótériológia). Napjaink kritikai egzegézise általában véve azt mondja, hogy a húsvét előtti Jézus még nem képviselte ezt a megváltást, hanem mást (eszkatologikus szótériológiát) hirdetett.³⁶ Amit Márk így fogalmaz: „Beteljesedett az idő, és már közel van az Isten országa. Tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az evangéliumban.” Mk 1, 15”

Dramatikus teológia

Schwager az üdvösség drámájának modelljével a kereszt üzenetének új értelmezési módját találja meg s úgy véli, hogy Jézus Krisztus személye és sorsa az a kritérium, amiből a kinyilatkoztatás egésze, mint egy dráma értelmezhető.

A dráma emberi szereplői miatt annyira lényeges Schwager szempontjából a mimetikus elmélet átgondolása. A kultúrantropológussal az évek óta tartó együttműködésben kölcsönösen hatottak egymásra s gazdagították egymás gondolatait. Valószínűleg mind Girard mimetikus elmélete, mind pedig Schwager dramatikus teológia értelmezése sem nyerné el a mai formáját a másik nélkül.³⁷

Ha a teológia rendszerében a drámát tesszük vizsgálatunk tárgyává, akkor egyből eszünkbe juthat Balthasar munkája, a Theodramatik.

Fontos megemlíteni a tényt, amely mellett nem mehetünk el szó nélkül, hogy Schwagernek van egy előzetes intuíciója mind Balthasartól, mind pedig Girardtól függetlenül, hogy a dráma mint irodalmi műfaj alkalmas lehet arra, hogy a kinyilatkoztatásban megjelenő ambivalens istenképet értelmezni tudjuk, és fenntartsuk az erőszakmentes Istenbe vetett hitet

³⁶ Heinz Schürmann, Gottes Reich, Jesu Geschick: Jesu ureigener Tod im Licht seiner Baileia-Verkündigung, Freiburg, 1983, 11.

³⁷Tamás, Homo concupiscens, 161.

teológiai, vagyis reflektáltan (tudományosan) hívő alapon is. Ez az elsőbbség a publikációk alapján egyértelműen igazolható.

A legfőbb lényege mindennek teológiai. Hiszen beszélhetünk az Isten jóságáról így meg úgy, ha a kinyilatkoztatás és az egyház dogmái alapján ezt nem tudjuk helyesen és egyértelműen alátámasztani a hitünk kimerül pusztán egy szubjektív érzésvilágban.

A dráma, mint modell alkalmazásának az előnye, hogy a felvonás elején kiragadja a cselekményt. Így előfordulhatnak ugyanattól a szereplőtől különböző felvonásokban ellentmondó kijelentések, de a dráma egésze mégis megőrzi koherenciáját.

Ennek megfelelően Jézus életét is öt felvonásban szemléli.

1. Isten elközelgett uralma-aki a feltétlen megbocsátás készségével fordul a bűnösökhöz.
2. Isten uralmának elutasítása és az ítélet: Itt Jézus a reagáló, vagyis a felvonást meghatározó kezdő lépést nem ő teszi, ezért a mennyei Atyáról szóló tanítása és ítéletes szavai nem úgy viszonyulnak egymáshoz, mint egy ajánlat és annak visszavonása, hanem mint egy ajánlat és azon következmények "felmutatása", amelyeket az ajánlat elutasítása hoz magával. A harmadik felvonásban dől el ennek helyes hermeneutikája.
3. Az üdvösséghez vezető elítélése: Láthatjuk, hogy milyen a mennyei Atya. A normál logika szerint bele kellene avatkoznia a Fiú keresztre feszítésébe, fel kellene lépnie Fia ellenségei ellen. Visszautalhatunk itt szintén a gyilkos szőlőmunkásokkal hozott párhuzamra is, ahol az apa fia meggyilkolására leszámolással válaszol, míg a mennyei Atya a megtestesült Ige meggyilkolására a béke üzenetét küldi el. Az Atya hallgatása az erőszakmentes Isten képét tartja fenn.³⁸
4. A mennyei Atya ítélete: a Fiú feltámasztása-Ebben a felvonásban utalnunk kell Jézus imájára a kereszten- "*Jézus ekkor így szólt: Atyám! Bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.*"³⁹-amely azt a látszatot keltheti, mintha az Atya önmagától nem volna kész megbocsátani az embereknek.

Ettől eltérően Jézus imájában egyrészt nincs titkos harag vagy alulmaradottság érzés, másrészt Jézus a dráma azon szereplője, aki Istent reprezentálja, megbocsátásra irányuló kérése pedig az Atya megbocsátására való kézségét nyilatkoztatja ki.

³⁸ Tamás, Homo concupiscens, 163-165.

³⁹ Lk 23, 34

A negyedik új szempontokkal is gazdagodik a harmadik felvonás fényében. Az ítélet szó komoly jelentőséggel bír itt. Az ítélet alapvetően úgy tűnhet, hogy valaki mellett szól, valaki mellett ítélni, s ha ez így lenne az mások elleni ítélet is volna egyben. Az Atya ítélete azonban elsősorban ítélet a Fiú mellett, másrésztől ítélet a bűnösök javára is.

5. A Szentlélek és az új egybegyűjtése-A dráma utolsó felvonásában a krisztológia ekkleziológiába torkollik.

Schwager korai, váratlan halála miatt nem tudta kimerítő módon befejezni a terveit. Jól mutatja azonban a dramatikus teológia életképességét az azóta is aktívan működő és publikáló innsbrucki dramatikus teológiai kutatócsoport.

Egyház és erőszak

A dráma ötödik felvonásában egy egyháztani kép bontakozik ki előttünk. A krisztológiai kérdés ekkleziológiába ér el, s mind a dramatikus értelmezés, mind pedig a mimetikus elmélet szempontjából fontos rátekintetünk az Egyház helyzetére s arra, hogy hogyan kezeli az erőszak problémáját a legújabb kori tanítóhivatal.

Girard szerint a mitikus gondolkodás lényege, hogy a mítoszok tulajdonképpen legitimálják az erőszakot s úgy vélik, hogy a közösségben elkövetett erőszak valójában jogos volt.

Az Egyház, mint közösség, hogyan tekint tehát vissza a saját múltjában előforduló erőszakos cselekményekre? Vajon az Egyház is jogosnak állítja be ezeket? A mítoszokhoz képest az Egyház másképp tekint-e a saját múltjában bekövetkező erőszakra?

Ma már természetesnek vesszük a II. Vatikáni Zsinat *Dignitatis Humanae* kezdetű deklarációját (*“A Mestertől és az apostoloktól kapott tanítást az idők folyamán megőrizte és továbbadta. Jóllehet Isten -- a történelem viszontagságai közt zárándokoló -- népe életében előfordult az evangéliumi szellemnek kevésbé megfelelő, sőt azzal ellenkező cselekvésmód is”*⁴⁰) vagy éppen II. János Pál pápa bocsánatkéréseit, amelyekben reflektálnak az Egyház múltjára és rendkívül objektíven felelnek azok sötét emlékeire.

Azonban ez nem volt mindig így.

Ha a múlt felé vetünk egy pillantást láthatjuk, hogy a békét hirdető Egyházunk nem volt mindig mentes az erőszak különböző megnyilvánulásaitól, mi több megélt olyan időket is, melyben az ókeresztény kor vértanúságaival ellentétben az igazságért nem meghalni, hanem gyilkolni kellett. Gondolhatunk itt a különböző boszorkányüldözésekre, keresztesháborúkra vagy éppen az inkvizícióra is, amely nem csupán az Egyház, de Európa történelmének is igen fájdalmas pontja lett. Azok a kegyetlen módszerek, amelyeket az Egyház tisztaságának megőrzése érdekében alkalmaztak, mind a mai napig éreztetik a hatásukat.

Hasonlóképpen szólhatunk a keresztes hadjáratok eseménysorozatáról is. Hiába vesszük alapul a történeti kontextust mind a mai napig bélyegként vetül az Egyházra a történelem ezen sötét foltja.

⁴⁰ DIGNITATIS HUMANAЕ, A II. Vatikáni Zsinat DIGNITATIS HUMANAЕ kezdetű deklarációja a vallásszabadságról, 1965, 12.

Sajnálatos és fájdalmas tény, hogy az Egyház a kor felfogását átvéve az evangélium szemléletével ellentétes cselekedetekbe bocsátkozott, üdvös azonban, hogy az elkövetett bűnökért felelősséget vállalva bocsánatot kért, kifejezve ezzel az Egyház szándékát a béke előmozdítására.

Az erőszak legyőzése

Az erőszak olyan kardinális szerepet töltött be minden korban, hogy igen nagy hiba volna a problémát csupán a szőnyeg alá söpörnünk, nem térhetünk ki a kérdés elől!

Annak ellenére, hogy a Szentírásban lépten nyomon találkozunk vele s az Egyházunk történelme is évszázadokon át az erőszakkal átitatott vallás képét közvetítette, a probléma mégis olyannyira nem volt komolyan véve, hogy a korábbi teológiai lexikonokban az erőszak még csak meg sem volt említve.

Rendkívül komplex kérdéskör a vallás és erőszak kapcsolata, amelyek között számos összefüggést láthatunk.

Ma már látjuk, hogy az Egyház, hogy gondolkodik, azonban nagyon sokszor a történelemben az Egyházunk maga is a bűnbakmechanizmus logikáját követte.

Most hogy mindezeket áttekintettük vessünk egy pillantást a következő kérdésre!

Hogyan tud az Egyház segíteni abban, hogy kitörjünk az áldozatok hálójából, hogy kiléphessünk a bűnbakmechanizmus erőszakos logikájából?

Kétezer évvel ezelőtt az Isten konkrét történelmi formában belép az emberi valóságba. Hús és vér lesz, egy közülünk. Majd az Istent, aki eljön közénk mi emberek a társadalmi mechanizmusaink alapján bűnbaknak kiáltjuk. Van egy olyan áldozatunk, aki valóban áldozat volt, akinek az egzisztenciáját teljes mértékben az erőszakmentesség határozta meg. Ezáltal nyilatkoztatja ki nekünk az igaz Istent. Ez lehet végül az erőszak legyőzéséért tevékenykedő ember legfőbb motívuma. A keresztény hitnél, s annál, hogy Jézus az erőszakmentesség Isteneként, a méregmentes Istenként jelenik meg, nincs nagyobb impulzus!

Érdemes ennek fényében szemlélnünk az Oltáriszentséget is, amely a bűnbakmechanizmusra épülő kultúra ellenpéldájaként jelenik meg. Az eucharisztikus ünnepelés során a kitaszított körül gyűlünk össze, mindennek pedig valós közösségalkotó és béketeremtő ereje van.⁴¹

Konklúzió

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy feltárjam az erőszak és az áldozati kérdés mélyebb összefüggéseit, valamint azt, hogy a keresztény teológia hogyan nyújt segítséget ezen problémák helyes megértésében.

Kiindulópontként René Girard elmélete szolgált, amely rávilágított számomra az emberi kultúrák alapját képező áldozati mechanizmus működésére. Ez a különösen is aktuáli kérdés napjainkban pedig még inkább kiélezettebbé vált. Ebből kiindulva a mai kor áldozati kérdésére helyeztem a hangsúlyt, hogyan is nyilvánul meg mindez a modern társadalmi struktúrákban.

A következő fejezetben a Szentírásban megjelenő erőszak kérdését vettem górcső alá. Milyen módon jelenik meg benne s hogyan tárja fel annak gyökereit.

Kiemelten foglalkoztam vele, hogy a szentírási szövegek miben is kínálnak egy egészen más narratívát az erőszakkal szemben, amely az evangéliumokban nyeri el teljességét.

E szövegek olvasatában volt segítségemre Girard különleges látásmódja is.

Továbbhaladva Raymund Schwager dramatikus teológiai megközelítésében mélyedtem el, amely teljesen új lehetőségeket adott az evangéliumok nem szakrificiális értelmezésében.

Végül pedig konklúzióként az Egyház fontosságát hangsúlyoztam, amely nem csupán tanításában, de cselekedeteiben is hivatott ezt az üzenetet minden ember számára közvetíteni.

René Girard és Raymund Schwager elméleteinek jelentősége valójában abban rejlik, hogy egy olyan eszközt kínálnak, amely segíthet az erőszak elleni harcban, s legfőképpen abban a harcban, amelyben az istenképet kell megtisztítanunk mindezekről.

Úgy vélem, hogy az általam felvázolt kérdések és problémák mind a mai napig jelen vannak és éreztetik a hatásukat az egész világban.

⁴¹ Tamás, Homo concupiscens, 165.

Dolgozatomban a két gondolkodó szemléletének nyomán haladtam s tettem vizsgálatom tárgyává a kérdéskört, hogy a végére egy olyan koherens értelmezést kapjunk, amely segít a kereszténység legmélyebb tartalmainak megértésében, s amely egy olyan világ felé mutat, ami egy teljesen új perspektívát nyújt az emberi konfliktusok, az erőszak és a megváltás összefüggéseinek helyes értelmezésében.

Bibliográfia

- Biblia. Ószövetség és Újszövetségi Szentírás. Budapest: Szent István Társulat, 2014.
- DEI VERBUM, A II. Vatikáni Zsinat DEI VERBUM kezdetű dogmatikus konstitúciója az isteni kinyilatkoztatásról
- Dr. Tamás Roland. "Extra media nulla salus? - Isten országa és a tömegkommunikációs társadalom". *Teológia - Hittudományi Folyóirat* 41. 2007 / 1-2. szám
Teológia - Hittudományi Folyóirat 41. (2007) | Könyvtár | Hungaricana
- Dr. Tamás Roland: Homo concupiscens – az ember az üdvtörténet zarándokútján, in Puskás Attila – Perendy László: Az ember krízise. Vágyódás és megkísértés között, Szent István Társulat, Budapest, 2013.
- Dr. Tamás Roland. Tremendum vagy fascinosum? A vallás mint a kultúra alapja René Girard mimetikus elméletében. Sapiientiana (2018/1)
- Heinz Schürmann, Gottes Reich, Jesu Geschick: Jesu ureigener Tod im Licht seiner Baileia-Verkündigung, Freiburg, 1983.
- József Niewiadomski. "Vallás és erőszak, A kinyilatkoztatás válasza az erőszak problémájára", ford.: Dr. Tamás Roland. *Vigilia*. 2007/6.
- Kocsis Imre. "Vallás és erőszak, Jézus és az erőszak", *Vigilia*. 2007/6.
- Norbert Lohfink. „Erőszak és monoteizmus az Ószövetség példája lapján”. *Mérleg* 2003/4
- Raymund Schwager. "Izrael és Palesztina". *Távlatok* 2003/60
- Raymund Schwager. "Krisztus halála és az áldozati eszméjének kritikája". *Távlatok* 1988/1
- René Girard. A bűnbak. Gondolat, 2014.
- René Girard. Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből, a kereszténység kritikai apológiája. Atlantisz, 2013.
- René Girard. "Mert szükség, hogy megbotránkozások essenek", *Vigilia*, 2007/6
- Tóth Péter. "Ember, erőszak, vallás – René Girard mimetikus elmélete". *Metszet és perspektíva Tanulmányok az alkalmazott valláskutatás területéről*. 5.
(PDF) Ember, erőszak, vallás - René Girard mimetikus elmélete | Péter Tóth and Réka Szilárdi - Academia.edu

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
René Girard	3
Áldozatok hálójában, avagy a mai kor áldozat kérdése	4
Ez az Isten ígéje! Ez az Isten ígéje? Erőszak a Szentírásban	7
Ószövetség, erőszak, monoteizmus	7
Áldozati szerep-archaikus áldozati vallások	8
Salamoni ítélet és az Újszövetség propriuma a mimetikus elmélet fényében	9
Jézus, mint bűnbak	10
Hogyan olvashatjuk ennek fényében az Evangéliumokat? Az istenkép méregtelenítése	11
Raymund Schwager	12
Jézus drámája: A méregmentes Isten	13
“Krisztus halála és az áldozati eszméjének kritikája”	14
Dramatikus teológia	16
Egyház és erőszak	19
Az erőszak legyőzése	20
Konklúzió	21
Bibliográfia	23
Tartalomjegyzék	24